

A SZÉKELY-KERESZTURI KÖZÉPTANODA FELEKEZETI ÉS NEMZETI FONTOSSÁGA.

Már több alkalommal volt az irt intézet a „Ker. Magvető“ hasábjain ismertetve, hol egy, hol más szempontból. Keletkezése óta napirenden voltak ügyei, most az egyházi gyűléseken, majd a sajtó terén. Az érdeklődés iránta nem csökkent, de növekedett. Közszükséglet ápolta s jelenleg is az beszéltet róla, még pedig a czimben irt két szempontból.

Mielőtt azonban ezek bővebb tárgyalásába bocsátkoznám, engedjék meg nekem, hogy azokat a főbb áldozatokat, a melyek ezért különböző időpontokban hozattak, összevontan,¹⁾ a lehetőségig hiven bemutassam, hogy ezek a további tárgyalásra támaszpontok lehessenek.

A középtanoda első, kilencz szobából álló épülete fából volt. Erre és egy tanári ház építésére²⁾ 1794—1800-ig 1950 Mfrtot és 51 denárt, 122 véka gabonát, 322 szekér követ ajándékoztak egyesek.³⁾ E mellett 5—6 szobát az iskola épületében magánosok építettek és szereltettek fel a saját költségükön; továbbá fa, téglá s más anyagok, a napszám, együtt több száz frt értékű gyűlt össze.

1818—1833-ig a faépület helyett 16 szobából álló emeletes kőépület építettett. Erre 5454 Rfrt és 16 krt adakoztak egyesek. Továbbá önkéntes adományképpen bejött mész 3180 véka, gabona 695 véka; kő 1248 szekérrel; fa, deszka, lécz s más épületi anyagok, élelmi szerek, napszám, több száz frt értékű.⁴⁾

¹⁾ Bővebben fognak előadatni az iskola történelmében, a mely önállólag 1894-ben, a százados ünnepélyre fog megjelenni. Addig is lásd a gymn. építésének történelmi rajzát K. Magvető 8-ik évfoly. 1873. 4-ik füzet, 334—345. lapjain.

²⁾ A ma is fennálló igazgatói lak.

³⁾ Lásd Protocollum Consistorii Repraesentativi unitariorum claudiopolitani 1780. 81—124. lapjain.

⁴⁾ Lásd Protocollum perceptorum et erogatorum sub cursu Reaedificatio-nis gymnasii Kereszturensis. Inchoatum anno 1818.

1860 ban egy második tanári lak építésére 980 frt 5 kr pengő pénzben és több száz frt értékű mész s más építési anyag¹⁾)

1861-ben orgonára 87 frt 73 kr pengő pénzben.²⁾ A hatvanas évek elején, az iskola épülete szűknek bizonyu'ván, közóhajtás lett, hogy az nagyobbtassék meg. E czélból Udvarhelymegye főispánja, akkor főkirálybíró, Dániel Gábor, 1867. decz. 14-én értekezletet tartott Sz.-Kereszturon az iskola épületében, a melyen a bővítés szükségessége kinondatván, gyűjtés rendeltetett el, mely gyűjtés az értekezleten tett ígéretekkel együtt 7405 frtot és 26 krt o. értékben és több száz frt értékű építési anyagot eredményezett.³⁾

Ez adományokból az épület tizenegy helyiséggel bővítettett 1868. és 1869 ben; s ez években lakhatóvá, használhatóvá tétetett, csak a külső letakarítás maradt el, nem azért, mintha hitrokonainknál beszünt volna az áldozatkészség, hanem, mert ki volt fáradva. Az absolut hatalom idejében történt megerőltetést még nem épültük volt ki teljesen, Az önkéntesen, oly rövid idő alatt vett újabb teher szünetet parancsolt, hogy erőt gyűjthessünk újabb áldozatokra.

Ez idő alatt történt, hogy 1875 ben ifjabb Fretwell János Angliából meglátogatta Kovács János tanár társaságában ez intézetet s visszatérve hazájába, 250 font sterlinget gyűjtött az épület bevégzésére Angliában és Amerikában levő hitrokonainktól. E tet'e emlékezetes és örökhálára kötelezi a magyar unitáriusokat.

1876—77-ben a Jakab Elek-féle könyvtár megvételére egyesek 1500 frtot adakoztak.⁴⁾

A tanári fizetések, ösztöndíjak, ugy más természetű kiadások alapja is mind egyesek adománya; hasonlóan a kórház-alap is, mely ma teszen 1674 frt 52 kr o. é.

Ime, a sz.-kereszturi iskoláért hozott áldozatok! Mi épülhetett a huszas. és hatvanas években abból a csekély összegből, a mi fennebb elő van adva! Nem kicsinylendő összeg az! De hitrokonaink anyagi erejéhez mérten sokkal nagyobb, mint az állam százezerei, a melyeket divatszerű intézeteire fordít. Nagy haszonra számító vállal-

¹⁾ Lásd az új tanári lak építésére tett adományokat a gymn. levéltárában 1860. XII. csomag, 7. sz. a.

²⁾ Az orgonára tett adományokat hasonlóan a levéltárban 1861. XII. csomag 10. sz. a.

³⁾ Lásd a gymn. levéltárát a hatvanas évek utolsó feléről.

⁴⁾ Lásd a gymn. könyvtára történelmét Keresztény Mtgvető 1877. XII. évfoly. 2-ik füz. 75--89. lapjain.

kozók ez építéseknel nem szerepeltek. Házi kezeléssel történt az építkezés. A püspök, főgondnok, gondnokok, tanárok napokig, hetekig, sőt hónapokig fáradoztak díj nélkül, csupán ügyszeretéből a létesítés körül. A munkások, a napidíj mellett élelmezést kaptak, különösen az első és második építkezésnél. A körüllevő ekkleziák ingyen napszamosokat állítottak; a körüli papnék rendre bájöve főztek, sütöttek a munkásoknak. Csak ugy történetett, hogy a jelenleg fennálló diszes épület létesülhetett. Sok oly munka, segítség, stb. járula kimutatott adományokhoz, a melynek becsértékét számokban ki sem lehet fejezni.

Tekintetbe veendő az árviszonyok is azokból az időkből, a melyekben az építkezések történtek. A faépület állításakor, a mult század utolsó tizedében ¹⁾ egy kenyér 7 kr, 1 félbárány 9 kr, 1 munkás napszám 9 kr, 1 font turó 10 kr, 1 font hus 3—4 kr, 1 szánfa 36 kr, 1 drb. szarufa 8 kr, 1 pár csizma 1 Rfrt 9 kr, egy tutaj 11—14 Rfrt, 1 szál cserefa deszka 17 kr, 1 véka mész 17 kr, stb.

E század első negyedében pedig ²⁾: 1 kőmives napszám 1 mfrt, 1 font hus 6 kr, 1 napszám 15 kr 1 tutaj, mely 12 szál hét öles gerenda és 160 szál deszkából állott 25 mfrt. Ezer téglá vetése 1 mfrt, stb.

S minő épületet építhettek 1818—1833. és 1868—9. években! Álljon itt Kotz József vasut mérnöknek 1887. decz. 11-én tett mérései és készített rajza alapján a következő ismertetés: Van az épületben 6 tan-, és egy téli torna-terem; két könyvtári és egy terménytári helyiség; egy tanári és 14 lakó szoba. Ezekben egy bennlakó tanulónak jut 14½ köbméter levegő. Van négy mellékhelyiség. Az összesről nevezett mérnök műszaki véleménye az, hogy azok a jelenkor igényeinek megfelelnek.

Azon nagy mozgalomban, mely ez intézet létesítésére nézve megindult s csaknem száz éven keresztül tartott s tart jelenleg is, oroszánrészt vet a második építkezésnél h.-almási Mihály János alkirálybíró és a harmadik építkezésben s azóta is minden mozzanatban Udvarhelymegye főispánja és az unitáriusok főgondnoka Dániel Gábor. Az ügy és e két név hódított, megindított egyeseket és ekkleziákat. Fényesen ragyog e két név az iskola történelmében s biz-

¹⁾ Lásd zsákodi Horváth János szülőinek 1790—1800-ig vezetett jegyzőkönyvét a napi kiadások és bevételekről, a gymn. könyvtárában.

²⁾ Lásd Protocollum perceptorum et erogatorum sub cursu Reaedificationis gymnasii Keresztúrensis. Inchoatum anno 1818.

tatja az utókort, hogy a mely intézménynek ily emberek állanak az élére, az nem veszhet el soha.

Ez iskolát nemcsak az unitáriusok, de mások is használták.¹⁾ Tekintsük meg csak a közelebbi múlt husz évét. Ez idő alatt tanult ebben, gymnasiális és elemi osztályaiban, 354 nem unitárius, vagy az összegnek 39·37%-a. Oláh 52, a mi 5·78%. Német 42, a mi 4·67%. Vidéki 754, a mi 83·87%. Helybeli 145, a mi 16·13%. E számok az azelőtti időkre nézve is állanak, csekély változással.

Székely-Keresztur emelkedésére nagyban folyt be ez intézet. Keletkezésekor u. m. a múlt század utolsó tizedében, e város népessége alig volt ezer lélek. Iparos 8—10. Kereskedés 2—3.²⁾ A múlt században vásárja is csak kettő volt évenként; e század első felében nyerne két országos és heti vásárt.³⁾

A lélekszám évről-évre emelkedik; az iparosok és kereskedők száma is. A negyvenes évek elején van 25—30 iparos és 6 kereskedés.

A harminczas években gyógytár és orvosi állomás létesül. A lélekszám 1850-ben 1900—2000. 1857-ben már 2431. 1870-ben 2712. 1880-ban⁴⁾ 2968 s ma 3000-en felül van.

Jelenleg két ipartársulat van 118 taggal. Iparos tanoncz több van hatvannál. Szita, rostakészítéssel foglalkozik 25 székely család. Kereskedés van 14. Pénztár 2. Casino 2. Orvos 3.

Van két felsőbb tanintézet, u. m. az unitárius közép-tanoda, az állami férfitanító-képezde; öt elemi iskola, szövő-iskola. Tanárok, tanítók száma 22. Lelkész 3. Van járásbiróság, telekkönyvi-, adóhivatal, szolgabiróság, jótékony nőegylet, tűzoltó-egylet.

Múlt század végén a honoratior osztály állott a gymn. igazgatójából, s három lelkészből és tanítóból. Az intelligens elem nagyon csekély volt a nyers tömeggel szemben. De a gymn. fejlődése, virágzása mind több értelmes szülő figyelmét vonván magára, gyermekeiket ide kezdték hozni s maguk is többször fordulván meg itt, különösen az iskolai vizsgák alkalmával, a midőn kolozsvári vizsgálobiztosok is jelentek meg igen gyakran, a szellemi mozgalom nagyobb-nagyobb lett; a helység városias szint kezdett öltetni. Város volt ugyan addig is.⁵⁾ de inkább csak névleg. E század első felében

¹⁾ Lásd a gymnasium anyakönyvét.

²⁾ Szavabevehető öreg emberek nyilatkozata.

³⁾ Lásd Orbán B. Székelyföld I. köt. 22. lap.

⁴⁾ Lásd az országos népszámlálásokat.

⁵⁾ Lásd Orbán B. Székelyföld I. K. 21. lap.

a sok igénytelen épület mellett alig volt egy két emeletes ház. Jelenleg 10-en felül van az emeletes és 100-on a csinos és czélszerű földszini házak száma.

Az emberek értelmesevével javultak a lakás és társadalmi viszonyok. Sokáig hiányzott e város és a járás ötven községére nézve, melyekben az 1880-iki népszámlálás szerint 34,524 lélek lakik, a legfőbb mivelődési eszköz a könyvtár. A sz. kereszturi közép-tanodánál már keletkezése alkalmával létesült a könyvtár,¹⁾ mely idők során, vétel és ajándékozás útján gyarapodott, úgy annyira, hogy ma tizenkétezer darabnál többet foglal magában a középtanoda könyvtára. 1831-ben alapult az ifjusági könyvtár, mely a város és vidékére nézve az ugynevezett kölcsön-könyvtárt pótolta és pótolja. Ez is ma kétezer darabnál többől áll. Használta és használja ezeket az ifjuságon és tanári személyzeten kívül csekély díj mellett, a városi és vidéki értelmes közönség.

A vallás- és közokt. miniszter a közoktatás állapotáról szóló 14-ik jelentése 255 ik lapján azt mondja: „sok tanintézetnek csak ajándékozott művekből áll a könyvtára.“ És a 15 ik jelentés 167 lapján: „az állami középiskolák, mint új intézetek, habár csekélyebb, de az iskola szempontjából sokkal értékesebb könyvtárakkal bírnak, mint a felekezeti intézetek.“

Meghajlunk e nagy kijelentés előtt! Középtanodánk nagy könyvtára sok értékes és kevésbé értékes művet kapott egyesektől és testületektől ajándékképpen; de a mellett folytonosan gondoskodva volt, hogy pénzerejéhez mérten, újabb művekkel gyarapíttassék évenként. Álljon itt csak a közelebbi múlt tíz évi kimutatás arról, hogy mennyi pénz fordított könyvek és folyóiratok szerzésére.²⁾ A nagy könyvtárra 900 frt, tehát átlag évenként 90 frt. Az ifjusági könyvtárra 807 frt,³⁾ tehát átlag évenként 80 frt 70 krt. A két könyvtárra összesen 1707 frt. A M. T. Akadémia küldi minden kiadványát. Jakab Elek, Orbán Balázs s mások is, évenként újabb művekkel gyarapítják. Igyekezünk, hogy könyvtáraink értékesége növekedjék. Olyan szíveséggel fogadjuk az adományokat, a milyennel küldetnek. Valamiféle hasznát minden könyvnek lehet venni, csak

¹⁾ Lásd a középtanoda könyvtára történelmét a fennebb idézett helyen.

²⁾ Lásd a gymn. pénztárnoka számadását a lefolyt tíz évről a levéltárban.

³⁾ Lásd az ifjuság pénztári naplóját.

igazi tudományszeretet kell hozzá; a kiben nincs, az meg olykor semmit sem szeret“, mondja jeles történészünk, Jakab Elek.¹⁾

Tanárok, tanítók, tanulók szükségleteinek fedezése, az épületek, iskolai butorok conserválása, gyűjtemények gyarapítása, ez idő szerint évenként, a legkevesebbre véve 15–18 ezer frt forgalmat csinál Sz.-Kereszturon.

Miért tették a fennebb elősorolt áldozatokat az unitárius vallásközönség tagjai?! Tették egyszer a saját érdekükbe. E középtanoda fenntartása életkérdés a felekezetre nézve. Hitfeleinknek csaknem felerésze lakik Udvarhelymegyében; a szomszéd megyékben lakókkal együtt az unitáriusoknak 70%-ánál több van e tanoda körül. Ezekhez Sz.-Keresztur közelebb és olcsóbb a tanítás; Kolozsvár távolabb és drágább. Unitárius és gazdasági szempont! „Itt van a mi vallásunk igazán otthon, a z ő természetes földében! Itt kell magunkat ekklézsiák, templomok, iskolák alapítása által erősiténünk, itt életképességünket kifejtenünk.“²⁾

De tették magasabb nemzeti szempontból is. Az intézetek fajfenntartási, kulturális és magyarnyelvi szolgálatokat teljesítenek hazánkban. A melyik ezek közül az egyiket, az fontos, a melyik kettőt, az fontosabb és a melyik mind a hármat, az legfontosabb. A miénk az említett három szolgálat közül hányat teljesít? Ha hármat nem is, de kettőt bizonynyal igen. Kulturális befolyása, e város és vidék lakosságára nézve, az előbb tárgyaltakból eléggé kitünik. Magyarnyelvi szolgálata is, az ebben tanuló különböző nemzetiségekről tett kimutatásból.

Fontosságát emeli az, hogy a Székelyföld nyugati szélén, az oláh és szász helységektől alig egy óra távolságra fekszik. Fejlesztése, erősítése okos és jól felfogott nemzeti érdek. Segesvár és Székely-Udvarhely között a távolság 46 kilométer. Ekkora távolságnak csaknem a közepén, egy három ezer lakóssal bíró város kebelében, a mely körül 35—36 ezer székely van, csak e járásban, ha a szomszéd megyék unitárius lakóssaira nem számítanánk is, egy középtanoda szükséges.

„A szászok földéről, egy szép, ősrégi virágzó város virágzó gymnasiumából, a Székelyföldre lépve az utas, Sz.-Udvarhelyig fel — kitörölve a sz.-kereszturi unitárius középtanodát — civilisatió te-

¹⁾ 1887. aug. 15-én irt levelében.

²⁾ Jakab Eleknek Dániel Gáborhoz 1868. márcz. 10-én irt leveléből.

kintetében egy Volgai nagy pusztaságot fog látni, mely a magyarok ázsiai állapotára emlékezteti, s kérdezni fogja: mit mivelt e nép ezer év óta e földön? Mik miveltségének bizonyítékai, eszének alkotásai? A kinek tetszik a jogos szemrehányás és sujtó ítélet, ám törölje el középtanodánkat; de a ki nemzete becsületére kényes, az tartóztassa vissza magát e nemzeti bűn elkövetésétől.¹⁾

A sz.-kereszturi közép-tanoda beszűntetésével, száz meg száz székely marad parlóban, iskolázatlanul. Ujjal tudnánk rámutatni azon számos és jelenleg is közszolgálatban levő székely származásu unitárius és nem unitárius hasznavehető emberekre, a kik, ha ez intézet nincsen, soha sem emelkednek ki a népből. Sokan vannak olyanok is, a kik ez intézetből kiindulva, lettek Erdély különböző megyéiben jeles és jómódu gazdák, gazdatisztek, a kik maguk körül, az idegen nemzetiségek között, egy-egy kis magyar telepet csináltak.

Hogy az erdélyrészi megyékben magyar telepítések, benépesítések történhessenek, arra a Székelyföld, a székely nép adhatja csak az anyagot. A statisztika szerint a Székelyföld népessége gyérnek látszik, mert Csikban 24·7, Háromszékmegyében 35·2, Udvarhely megyében 30·9 lélek esik egy egy □ km.-re. De ha — dr. Hunfalvy János szerint²⁾ — tekintetbe vesszük, hogy a Székelyföldön a nem termő föld s a legelők és erdők szerfelett nagy területeket foglalnak el, hogy pl. csak Udvarhelymegyét említsem, az erdőkre 424 hold esik minden 1000 holdnyi területből; akkor a népesség a termő területhez képest nagyon sűrű.

Ha szorványosan is, de az iskolákból kiindulva, minthogy az iskolázott székely könnyebben telepszik meg az ország más megyéiben, a különböző nemzetiségek között, lehet ez idő szerint a sűrű népességből hasznos lecsapolásokat eszközölni. Akár mint hivatalnok, akár mint gazda telepedjék is meg Erdély más megyéiben, neveli a magyarság értékét.

„A nemzet gondolkozói — mondja Jakab E. már idézett levelében — most kezdik voltaképpen s nagy jelentőségében felismerni a Székelységnek a magyar államban, ép azon pontban való gondviselészerű fekvését, igyekeznek ott vasutak által sűrűbb közlekedést, a háziipar emelésével vagyonszármazást, az iskolák által az egész népet átható műveltséget létrehozni, hogy a magyarság leg-

¹⁾ Jakab E. 1887. nov. 7-én irt leveléből.

²⁾ L. Dr. Hunfalvy J. Egyetemes földrajza II. köt. 758 lapján.

életrevalóbb, legmunkásabb fajában levő nemzeti erőt megsokszorozsítsák; és a Cultusminiszter meg akar szüntetni egy legjobb helyen álló, practicuson alkotott s hasznosnak bizonyult régi tanító-intézetet. Hát magyar érdek-e ez? Politicus, okos tett-e ez? Credat Judeus Apella!“

1870-iki adatok szerint az erdélyrészi összes gymnasiumi tanulók közül 56·86% magyar, 17·17% német, 23·77% oláh. 1880-ban pedig 52·23% magyar, 21·08% német, 25·14% oláh. A magyarság decadenciában van, az oláhság emelkedőben. „E momentumra — mondja Szathmáry György¹⁾ — különös hangsúlylyal és komolysággal hívjuk fel politikai érzékkel és belátással bíró értelmiségünk figyelmét. Tudvalevőleg a középiskolákból kerülnek ki a közélet emberei s az az 52·23%, melylyel a középiskolai tanulók között fajunk rendelkezik, nem elég nagy ahoz, hogy a magyarság a reá váró s ezentul mindinkább sokasodó társadalmi és politikai feladatokhoz méltón megfelelhessen a kulturális, értelmi és politikai keresletnek mely irányában viszonyainkból kifolyólag támasztatik és kell, hogy támasztassék.“

Középtanodánk fenntartásával, erősítésével, sőt bővítésével is az említett 52·23% emelkedik, míg ellenesetben hanyatlik.

Főleg középiskoláink képezik, vagyis inkább nevelik fel a nemzet azon részét, melyet intelligentiának nevezünk, mely az egész nemzettestet mozgatja és irányozza; mondja a miniszteri 14-ik jelentés, 260-ik lapján. És mégis beteges áramlatnak nevezi a 252-ik lapon a kisebb városok azon törekvését, hogy gymnasiumokat állítsanak, s a 253-ik lapon pedig így szól: oda irányul a törekvés, hogy algynasiumaink egy része, különösen a gyengébbek s nagyon is helyi érdekűek reáliskolákká, vagy a még csekélyebb alappal bírók polgári iskolákká alakuljanak át. E gondolkozásmódból kifolyólag kaphatta a sz.-kereszturi középtanoda a kétszeri megintést.²⁾

Az említett törekvésre nézve legyen szabad a ministeri jelentések alapján a következő megjegyzéseket tennem: a 178 középiskola közül 13 van kevesebb népességű városban, mint a kereszturi.³⁾

¹⁾ „Tanulmányok“ czimű könyve 205 lapján.

²⁾ Az elsőt 15180—1885. sz. a., hogy a középtanoda épülete a bennlakás és tanítás kettős céljaira elégtelen és hogy nincsen elég rendes tanár. A másodikat 51317—1886. sz. a. hogy nincsen elég rendes tanár. A múlt évi szept. 4-én Dicső-Szent-Mártonban tartott zsinati főtanács még egy r. tanári állomást szervezett. Van ma V. osztály és 6 rendes tanár.

³⁾ L. 15-ik jelentés 190—195 lapjain.

Az 1884/5. ministeri jelentés szerint¹⁾ az egész magyar birodalomban összesen 23 gymnasiumnak és 4 reáliskolának teszen kevesebbet az évi kiadása, mindent összevéve, mint a sz.-kereszturi középtanodáé! 110 gymnasiumnak és 12 reáliskolának van kevesebb becsértékű épülete; 10 gymnasiumnak és 2 reálnak nincsen is épülete; 128 gymnasiumnak és 17 reálnak van kevesebb helyisége; 40 gymnasiumnak és 6 reálnak van kevesebb tanterme: 73 gymnasiumnak és 9 reálnak van kevesebb könyvtári helyisége, mint a sz.-kereszturi unitárius középtanodának.

Ezeket vigasztalásunkra jegyezgetém ki. A szegénység terhe könnyebbnek tetszik, ha látjuk, hogy többen vagyunk, a kik azt czipeljük.

A csekélyebb alappal birókat polgári iskolákká alakítaná át! Lássuk a sz.-kereszturi középtanoda alapjait:

Személyi fizetések alapja . . . 88,150 frt — kr o. é.

Ösztöndíjak és dologi kiadások alapja 33,867 frt 1 kr.

Összesen 122,017 frt 1 kr. o. é.²⁾

Hol kezdődik a csekélyebb alap: hányadik ezer annak a kiinduló pontja, azt nem én határozom meg. Nekünk ennyi van, s ezt mi adtuk magunknak; a sült galambot nem igen ismerjük.

Intézetünk létesítése s szükségeinek a fedezése más szempontból nézendő, mint azoké, a melyek az adópénztárból élnek. A mi költségvetésünk az emberek szívéig ér. A modern paedagogia és egészségügy, a felekezet, a nemzet emelése ez egy szóban összpon-tosulnak és nyerne kifejezést: áldo z z u n k. Hosszu időken keresztül üldöztettünk hitünkért, ez üldözés azonban nem lágyított, de erősített hitünkben. Jöhetnek még nehéz idők reánk, elnyomhat az ármány, irigység, de az eszme, mely Istentől van, élni fog. Nem rajongás ez! de az igaz ügy diadalában való hit. E hit, e tudat tartott fenn minket eleitől fogva és fenn fog tartani, míg humanisms, erény, igazság életre számítanak.

A ministeri 15-ik jelentés 104-ik lapján a van: a középiskola szükségessége függ az illető város vagy vidék népességétől. Éppen

¹⁾ Azért veszem ezt alapul, mert ez a legterjedelmesebb, lásd 428—469 lapjain.

²⁾ Ezekhez járulnak évenként az iskolai díjak is. Az alapok 5—8%-al vannak elhelyezve. A személyi fizetések alapja — elkülönítetlenül — a vallás-közönség közpénztárában van.

a miénkre találnak e szavak. Vallási érdek, polttikai fontosság stb. előtérben vannak itt, csak a vak, és a ki nem akar, az nem látja.

Az említett tekintetek, szolgálatok, a melyeket ez intézet a felekezetnek, a nemzetnek, a mint az több oldalról kimutatható s a tárgyalatkból is eléggé kitünik, megkívánják, hogy e középtanoda erősíttessék, fejlesztessék, ha főgymnasiummá nem is, de legalább hat osztályuvá, még pedig állami segedelmezéssel. Ingyen nem kérjük, visszaszolgáljuk az államnak a segélyt.

Megbecsülhetetlen az az áldozat, a mit az egyes felekezetek hoztak eleitől fogva a kulturának! Azt mondja Jakab Elek — említett levelében „a mi segélyt az egyház 1867. óta kap általában az államtól, jobbadán az egyházi igazgatás és ekkleziáiak közszükségeire fordittatik. E középtanoda itt maradt árván, egyedül, mint egy kősziklára helyezett vár, melyet csak a vihar ostromol, de oltalmat senkiben nem talál. Az állam elfogadta növendékeit tisztviselőnek, beosztotta hadsoraiba, elvette adóikat s az állam biztosítása, a haza szabadságának védelme százanként engedte elvérzeni őket, de viszonzásul kedvezéseit nem éreztette. A székely-kereszturi unitárius középtanodát megalapító és fenntartó székelység viszonzást kér e szolgálatokért az államtól és a kormánytól.“

Nem akadt olyan áldozó, a kinek nevét felvehette volna az intézet. Joggal azt irhatjuk homlokzatára: egyesek szives adományaiból épült iskola.

Kormányunk távol, de Anglia és Amerika közelebb volt a segedelmezésben. Az abszolút hatalom szorított, de ígérését nem fogadtuk el; nemzeti bűn lett volna igénybe venni. Alkotmányos kormányunk sujt, dorgál; kedvezései nincsenek számunkra. Szivesen fogadjuk az intést, ha javunkat czélozza, különösen, ha a kor követelte szükségesegek megtételére serkent, de ha még fokozódik, a b a n a m u l t s z á z a d o k m o z g a t ó r u g ó i t l á t a n d j u k.

Molnár Aladár írja az unitáriusokról¹⁾: „a mint idők folytán létszámuk csökkent, azon mértékben növekedett iskoláikról való gondoskodásuk. Noha vallásuk miatt Mária Terézia udvarában különösen rossz szemmel nézték őket,²⁾ mindamellett Borié államta-

¹⁾ L. Közoktatás története Magyarországon a XVIII. században 569 lap; és 600 lap Bécs. Cabineti levéltár 3566/1761. „und in diesen (azaz iskoláikban) vor allen andern excelliren.“

²⁾ Ma már, Istennek hála, nem így van. Szeretett királyunknak mult őszi kolozsvári látogatása alkalmával, éppen az ellenkezőről volt szerencsénk meggyőződni.

nácsos, a királynéhoz terjesztett jelentésében (1761) azt jegyzi meg róluk, hogy iskoláikkal a többi mindegyik felekezet fölött kitűnnek.“

Mint régen, úgy ma is igyekezünk iskoláinkat jókarba hozni. Azonban óhajtanók, hogy századok óta tartó önvédelmi harcunk, ha fegyverszünetté válnék már valahára, hogy anyagi és szellemi erőnket vallásos és nemzeti életünk fejlesztésére fordíthassuk!

SÁNDOR JÁNOS.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

CXV.

IF. FRANC ÁDÁM LEVELE AMSTERDAMBÓL 1667. FEBR. 15.

Ez érdekes levél írójának hasonnevű édes atyja, id. Franc Ádám a racovi rectoratságból 1633. jul. 27-én érkezett Kolozsvárra, hová a szász unitár ekkl. papjának választották meg. 1643. nov. 28-tól 1655. aug. 15-én bekövetkezett haláláig plébanus volt.

Fiát, ifj. Franc Ádámot, az itt közlő t levél íróját, a kolozsvári ekkla küldötte külső akadémiákra, ugy látszik Sz-iváni Márkos Daniellel és Rázmán (Ádám) Péterrel egyszerre. Két utóbbi 1668. jun. 5-én érkezett haza, de ifj. Franc Ádámnak teljesen nyoma vészett. Selol semmi adat arra, hogy valaha haza jött volna. E levélben éppen ennek igyekszik okát adni, már hogy valódi vagy keresett ok-e, arra nézve tartózkodunk véleményt mondani. Mindenesetre levele igen érdekes lap ama kornak hittani mozgalmairól és irodalmáról.

Eredetiben latinul van írva, hanem hogy a t. olvasók közül annál többen olvashassák, magyar fordításban közöljük.

A levélből nem vehető ki, hogy kihez volt intézve. Abban az időben id. Baumgarten Bálint volt a plébanus és rector; Pauli István szász pap és egyik tanár s Lacovius a másik tanár. A levél hangulatából azt gyanitom, hogy Pauli Istvánhoz volt intézve.

„Tisztelt rokon! Kedves atyámfia a Krisztusban!

Üdv és béke Istentől, a minden igaz jó forrásától s fiától, a keresztre feszített J. Krisztustól — Neked s mindnyájatoknak, kik a Krisztus keresztjének hívei vagytok! szivemből kívánom.

Az idén és a tavaly négy levelet kaptam tőletek, melyek közül eddig még egyikre sem feleltem. Az elsőt 1665. nov. 16. írtátok, a másodikat jul. 22., a harmadikat auguszt 16. (t. i. t. Baumgarten Bálint keze által), a negyediket s utolsót 1666. nov. 15. És — noha mind oly becsesek, hisz oly drága kéz írta és feleletet érdemelnének, de körülmény és idő akadályt görditenek készséges tollam elé s csak a két utóbbira szándékszom felelni, mert ezek kényszerítettek ama sok panasz és gáncs miatt, miktől leveled hemzseg, s mik